

Slottekst bij Markus Gabriel Waarom de wereld niet bestaat

Petra Bolhuis, Maieutiek, maart 2022

1

Inleiding

Markus Gabriel schrijft met grote ambitie een nieuwe filosofie voor deze tijd. Termen als ‘Nieuw realisme’ en een ‘Nieuwe Verlichting’ roepen verwachtingen op die hij niet helemaal kan waarmaken, maar die wel uitnodigen om ons te verdiepen in zijn snelgroeiende oeuvre voor het grote publiek. Eenmaal begonnen met de tekst merkt iedere lezer al snel dat het niet zo is dat gebruikmaken van televisieseries en huishoudelijke voorbeelden automatisch leidt tot een helder boek dat de geïnteresseerde leek in staat stelt om mee te meedenken in deze nieuwe filosofie voor de 21ste eeuw. De moeilijkheid heeft ook te maken met alles wat daar worstelt om een vorm te vinden tegen veel verschillende huidige denkwijzen in.

In deze slottekst zal ik de balans opmaken van wat de aanpak van Gabriel ons biedt aan de hand van de drie vragen van Kant uitmondend in zijn vraag wie of wat wij mensen zijn;

1. Wat kan ik weten?
2. Wat moet ik doen?
3. Wat mag ik hopen?
4. Wat is de mens?
5. Slot

Wat kan ik weten?

Deze vraag betreft de epistemologie. Dat wil vandaag de dag zeggen dat het gaat om de vragen; Wat is kennis? Hoe kom ik tot kennis? Wat is de reikwijdte van kennis? Wanneer is kennis achterhaald?

Daarachter ligt de vraag naar de ontologie, de zijnsleer. Dat wil zeggen dat het antwoord op de vraag wat we kunnen kennen altijd gerelateerd is aan een opvatting over hoe de werkelijkheid in elkaar zit. Materialisten(ontologie) zijn geneigd de voorkeur te geven aan empirische kennis(epistemologie) terwijl idealisten (ontologie) geneigd zijn de voorkeur te geven aan de ratio(epistemologie).

In het verleden hadden kennis en waarheid lange tijd een borging in een ontologie die metafysisch was. Dat wil zeggen het Zijn was begonnen als Geest en alle materie was schepping. Deze schepping kon vanaf Descartes gekend worden, voornamelijk omdat God volgens Descartes zorgde dat de menselijke geest de schepping kon begrijpen.

Vanaf het moment dat daaraan getwijfeld ging worden werd duidelijk dat Descartes de basis van de kennis verschoven had naar het denkende menselijke subject. De wiskunde bood de wetmatigheden die ontdekt konden worden en zo ontstond heldere kennis. Lange tijd was er daarnaast en daarboven de borging van kennis van goed en kwaad middels het geloof. Als Nietzsche dan beschrijft dat God dood is (en wij Zijn moordenaar) doet dat ook iets met de zekerheid van kennis. Eerst verdwijnt zekere kennis over moraal. De metafysica wordt meer en meer als afwezig -of tenminste onbereikbaar voor kennisvermeerdering- beschouwd. Nietzsche voorziet al dat dit leidt tot nihilisme; het eind van waarden, waarheid en eenheid, maar tot de massa denkende mensen dringt dit nog niet door. Dat gebeurt pas bij wat Lyotard in 1979 beschrijft als 'het Postmodernisme'; het eind van de grote verhalen die mensen kennis geven over goed en kwaad en hun plaats in het geheel der dingen.

Eerst lijkt het alsof de kennis van de materialiteit en het empirisme hun objectieve status kunnen handhaven. Wat sommigen al wisten wordt voor iedereen echter steeds duidelijker; alle kennis is zijn zekerheid kwijt. Kennis wordt meer en meer een voorlopige beschrijving van de werkelijkheid en de plaats van de mensen daarin. Het blijkt epistemologisch goed mogelijk om daarmee wetenschappelijk vooruitgang te boeken. Het corpus van kennis groeit door onderzoek, kritiek en falsificatie. De vraag is alleen hoe goed de samenleving om kan gaan met deze wankele positie van kennis. Het eerst lijdt de moraal verlies qua zekerheid en zeggingskracht, dan de menswetenschappen en uiteindelijk ook de natuurwetenschappen.

Twee vormen van aanpak blijven zichtbaar overeind in deze crisis van de epistemologie;

- Het materialisme dat gebruik maakt van tellen, meten en wegen van zichtbaar te maken processen en objecten; vurende neuronen, meetbare beweging, telbare objecten.
- Het (neuro)constructivisme dat zegt dat alles wat wij waarnemen het gevolg is van een menselijk narratief dat vorm en betekenis geeft aan een indifferente werkelijkheid.

Het materialisme komt echter in de knel omdat het zichtbaar wordt dat mensen een onnatuurlijk gebruik van het natuurlijke maken. Of om het met Dennett te zeggen; wij hebben onszelf gededarwiniseerd¹. Daarnaast blijkt in toenemende mate dat nieuwe fysische modellen bewegelijk en veranderlijk zijn en één van de factoren die ze laten veranderen is het feit dat er toeschouwers zijn. Dat maakt de stelligheid van elk onderzoek minder absoluut.

Het constructivisme loopt om geheel andere redenen vast. Het blijkt dat het leidt tot een vorm van relativisme. Daardoor biedt het geen kennisvermeerdering, noch materieel noch moreel.

Beide stromingen lopen vast en staan steeds verder af van de reële zelfervaring van mensen die, hoe uiteenlopend ze ook zijn, biologische, sociale en materiële feiten of ervaringen delen.

Dat is de crisis waarvoor Gabriel een oplossing ziet met zijn zinvelden ontologie; Het probleem ligt volgens Gabriel in de aanname die materialisten en constructivisten delen, namelijk dat er een omvattende ontologie is die alle zaken moet kunnen beschrijven. Een wereld, een zinveld aller zinvelden. En dat klopt volgens Gabriel niet. Bestaan is niet materie zijn, of slechts constructie. Bestaan is verschijnen in een zinveld en er zijn oneindig veel zinvelden waar wij mensen doorheen bewegen. In die zinvelden zijn waarheid en leugens, eenhoorns en kleinste deeltjes. Iedereen leeft in zinvelden, maar niet in alle zinvelden tegelijk. Willen mensen over dingen kunnen nadenken dan moeten we wat bestaat in zinvelden tot object maken. In een objectgebied kunnen mensen met afgesproken methodes en taal (register) abstracter over een feit denken en zo kunnen we tot kennis vermeerdering komen. We zijn daarmee af van het alles moet teruggebracht worden tot materialiteit of iets van waarneembare, telbare zaken. Liefde en eeuwigheid, goed en kwaad staan nu weer op

¹ Dennett 2017

hun eigen benen en kunnen in een eigen epistemologische ruimte worden benaderd. De waarheid, zegt Gabriel, is er al. Wij hebben wat hij noemt ‘geest’ om erover na te denken. In dat nadenken kunnen we, door steeds terug te keren naar feiten, kijken of het klopt. Dat kan soms door te letten op innerlijke consistentie en soms door te rekenen, dat hangt af van het register dat bij het betreffende objectgebied hoort.

Gabriel wint een wereld terug van kennisvoortgang over materie en geest. Hij verlangt echter wel van beide partijen, de constructivisten en de materialisten, dat zij bereid zijn om hun aanspraak op omvattendheid te laten vallen. De vraag is of dat gaat gebeuren. Daarnaast blijkt in zijn eigen boek over moraal² er ook voor Gabriel een kloof te zijn tussen materie en niet-materie. Immers atoomkernen zijn maar op één manier te kennen en kunst niet³. Juist daar valt hij terug naar een Cartesiaanse dualiteit door een gebrek aan kennis over atoomkernen die o.a. onder invloed van warmte zich anders aan ons voor kunnen doen. De aanpak van Gabriel kent anderzijds een logische en gedegen aanval op het materialisme en (neuro)constructivisme. Daarnaast legt hij de basis voor een eerherstel van de menselijke geest als filosofisch begrip. Misschien wel het minst zichtbaar, maar het meest ingrijpend is zijn herstel van de objecten, als feiten die rechtstreeks kenbaar zijn door onze zintuigen, waaronder hij ook ons denken plaatst.

Wat moet ik doen?

De inzet van Gabriel is gelegen in een oprechte bezorgdheid over wat wij mensen doen⁴. Daarom is juist deze vraag van Kant relevant. Wat we kunnen weten wordt onderzocht omdat het indelen in zinvelden en het opheffen van een omvattende waarheidsaanspraak vanuit materialisme en constructivisme ruimte maakt voor een herwaardering van de menselijke geest en de menselijke moraal. Ik lees Gabriel daarom ook als een voortzetting van de filosofie van denkers als Hannah Arendt en Jaspers. Gabriel voegt zich daarmee in een brede groep hedendaagse filosofen die op zeer uiteenlopende wijze zoeken naar een terugkeer van een- wetenschappelijk te benaderen- moraal. Daartoe horen o.a. Habermas, Rawls, Rorty, Nussbaum en Neiman.

De aanpak van Gabriel is dat hij eerst een ruimte creëert voor feiten en geest. Dat doet hij in *Waarom de wereld niet bestaat*. Daarin moet hij zich dan ook verdedigen tegen materialisme en constructivisme, die dit immers beide ontkennen. Dan beschrijft hij waar hij ruimte ziet voor de vrije wil en de waarheid in *Waarom we vrij zijn als we denken*. Daarna gaat hij uitleggen wat hij verstaat onder denken in *De zin van denken*. Tenslotte komt hij dan uit bij het op deze basis verdedigen van zijn stelling dat er goed en kwaad bestaat. Deze noties zijn te herkennen en worden mede gevormd doordat moraal zich verbindt met andere object gebieden. De vooruitgang van multidisciplinaire kennis neemt de mens mee in het vormen van morele oordelen. De ruimte voor moraal is niet in de verbeelding en niet in de gedetermineerdheid van het evolutionaire brein. Beide spelen een rol, maar de geest is juist de wijze waarop mensen zich tot deze gegevens verhouden, erover nadenken, door onderzoek waarheid vinden en daardoor vergissingen herstellen.

² Gabriel 2021

³ Zie blz68 “Zo is het eigen aan kunstwerken dat ze op verschillende manieren aan ons verschijnen. Maar het is niet eigen aan nucleonen dat ze op verschillende manieren aan ons verschijnen. We kunnen ze niet verschillend interpreteren, en we kunnen alleen begrijpen wat ze zijn als we het objectgebied beheersen waarin ze voorkomen.”.

⁴ Dit baseer ik op interviews en hoofdstukken als *pathetisch slotwoord* in *De zin van denken blz.303*

Dat gebeurt evenals bij andere waarnemingen doordat mensen dat wat ze vatten in het denken toetsen aan wat het geval is. Gabriel beschrijft dat als volgt;

“Te zien dat het regent is een vorm van denken. Doordat ik zie dat het regent, vat ik de gedachte op dat het regent.

Hierbij komt het erop aan twee manieren te onderscheiden waarop we over waarneming praten, die dwars op elkaar staan. Enerzijds verstaat men onder een waarneming een succesgeval. Een waarneming vat dus een gedachte die in een specifieke zintuiglijke modaliteit is gecodeerd. Is de gedachte waar, dan is er sprake van een succesgeval. In het andere geval gaat het om een zinsbegoocheling. Men moet ervoor waken beide gevallen met elkaar te verwarren.”⁵

Dat laatste – de verwarring- is de manier waarop volgens Gabriel het constructivisme tewerk gaat. Dat beeld is bruikbaar om te beschrijven wat meestal met morele oordelen het geval is. Mensen denken vandaag de dag na over morele oordelen en nemen waar dat veel zaken die vroeger moreel goed of kwaad werden gevonden dat vandaag de dag niet meer zijn. Vervolgens trekken ze de onterechte conclusie dat er geen waarheid vast te stellen is m.b.t. goed of kwaad. Dit leidt uiteindelijk tot de conclusie van waarden relativisme. Mooi verbeeld door de theorie van de eilanden van Lyotard. Culturen zijn daarin als eilanden en wederzijds is wel bezoek mogelijk, maar werkelijk toetreden tot, of intreden in, de werkelijkheid van het andere eiland is onmogelijk. Daardoor is er geen werkelijk begrip van - en dus ook geen werkelijke kritiek mogelijk op de waarden van dit andere eiland. Dit waarden relativisme wordt door Gabriel sterk veroordeeld omdat het ertoe leidt dat er geen kritiek mogelijk is op gedragingen in culturen die niet eigen zijn. De benadrukking van eigenheid en cultuurrelativisme was een misschien noodzakelijke correctie op een overheersend paradigma van westerse koloniale suprematiegedachten, maar dient nu te worden gecorrigeerd. Gabriel haalt als voorbeeld aan dat Hitler zich had kunnen beroepen op cultuurrelativisme om kritiek op zijn gewelddadige onderdrukking van en moord op Joden en andere *Untermenschen* te kunnen rechtvaardigen.⁶

De vraag die openblijft is hoe we morele feiten kunnen vaststellen terwijl we ons kunnen vergissen en er vooruitgang van kennis mogelijk is. Gabriel vervolgt hier de weg die hij in zijn eerder boeken is ingeslagen namelijk; neem de menselijke waarneming en de menselijke geest serieus. Doe onderzoek en zie dat wereldwijd er grote overeenstemming is over morele feiten. Waar deze feiten gevonden worden, liggen de verschillen in waarheid niet in de morele feiten, maar in de toepassing daarvan in concrete situaties. Wat kan helpen is kritisch kijken naar de kennis van andere object gebieden die een rol spelen bij het morele oordeel. Vragen als: Wie worden gerekend onder mensen? Hoe zit het met veronderstelde verschillen tussen mensen en tussen mensen en dieren? En daarnaast moet er getoetst worden op innerlijke consistentie van de redeneringen.

Deze oefeningen zouden evenals rekenen en taal aangeleerd moeten worden op school, zegt Gabriel. Als we ons er niet in oefenen dan raken we het zicht op een rationale manier van leven kwijt en daarmee raakt de Verlichting in het gedrang. Juist wanneer object gebieden als neurologie, natuurwetenschap en techniek wel vooruitgang bieden omdat mensen geloof hechten aan het verkeerde idee dat alleen daar objectieve kennis mogelijk is, is het verloren gaan van het geestelijke leven en de moraal een gevaar voor de menselijkheid van de mens.

⁵ Gabriel 2019, blz.80

⁶ Gabriel 2021 blz. 120-121

Wat zijn nu dergelijke morele feiten? Gabriel noemt een voorbeeld dat door iedereen, wereldwijd, als fout of kwaad wordt beoordeeld; het martelen van kinderen. Daarbij ligt het probleem van het wel of niet feitelijk zijn niet in de daad. Die wordt wereldwijd veroordeeld. Het probleem ligt in de toepassing in een concrete situatie.

In meer gecompliceerde gevallen blijkt het probleem veelal te liggen in de morele bedoeling. Kant zegt dat die uit zicht blijft, zelfs bij de dader. Gabriel zegt dat Kant te radicaal is. Immers er is wel morele feilbaarheid, maar er is ook ethiek. Dat laatste kan alleen zinvol zijn als er tenminste enige zin is in het nadenken over gedragingen vanuit een moreel principe. Gabriel zegt dat waarden niet door iemand gemaakt zijn, dat de vraag 'Waarom zijn er waarden?' vergelijkbaar is met de vraag "Waarom is er een maan?' Wij nemen waarden waar, spreken erover en kunnen ons erin vergissen, maar dat ontkent niet dat ze er zijn.

Dat we veranderen in waardeoordelen is duidelijk. Gabriel neemt als voorbeeld de tien geboden⁷ en laat zien dat daar aspecten in zitten die met de kennis van vandaag niet meer hanteerbaar zijn als universele ethiek. Zo zijn vrouwen en dienstknechten geen bezit meer. Gabriel legt uit dat de ethiek van wereldreligies een neerslag zijn van de universele ethiek in de cultuur van die tijd. Dat betekent dat niet God het goede en kwade maakt, maar dat mensen het goed en kwaad herkennen en boven zichzelf uittillen in een fetisjistische godsdienst. Daarbij raakt het verschil tussen feitelijke waarden en tijdelijke opvattingen uit zicht. Kennis had vergissingen van morele oordelen of de toepassing daarvan kunnen bijstellen, maar waar dat ervaren wordt als ketterij blijven oude en achterhaalde opvattingen de moraal bepalen. Maar, en dat is waar Gabriel afwijkt van de cultuurrelativisten: de conclusie mag niet zijn dat moraal niet bestaat. We hebben het alleen soms fout.

Wanneer we door middel van nieuwe kennis weten dat er geen rassen bestaan, het zijn slechts fenotypische verschillen, dan is moraal die van toepassing is op een rassenonderscheid achterhaald. Omdat het niet waar is, was het ook in het verleden fout of kwaad. Dat mensen vooruitgang van kennis doormaken kan wel maken dat mensen toen minder verantwoordelijk waren voor die morele fout dan wanneer deze vandaag de dag plaatsvinden. Het is en blijft echter objectief moreel fout of kwaad.

Het grote probleem bij Gabriels herwinnen van de morele feiten is dat hij onvoldoende criteria biedt om problemen op te lossen tussen verschillende opvattingen van de werkelijkheid. Een werkelijkheid die nu immers slechts bestaat uit zinvelden waaruit geabstraheerd wordt in objectgebieden is een wankel basis. Gabriel lijkt in tegenstelling tot zijn beschrijving in *Waarom de wereld niet bestaat* toch weer terug te keren naar een onderscheid tussen materie en geest, tussen een kennis over de materie, tegenover een kennis van de moraal. Immers als je gelooft dat je objectief kunt waarnemen dat vrouwen minder goed zijn in denken en dat laat bestaan doordat je vrouwen verbiedt om naar school te gaan, waarom zou je dan data geloven die uit het object gebied van het hersenonderzoek komen en waaruit anderen concluderen dat vrouwen wel -gelijk aan mannen- tot denken in staat zijn? Gabriel zelf zegt dat nucleonen maar op één manier verschijnen en kunst niet. Daarin ligt ook de suggestie dat materiele objecten een zekerheid geven die meer eenduidigheid biedt dan menselijke objectgebieden als religie, kunst en moraal.

Gabriel wil onze menselijke moraal en onze geest herwinnen op ondermijning vanuit '*sociale media, kunstmatige intelligentie en digitale vervorming*'. Hij schrijft daarover;

"Onze ultramoderne kennismaatschappij van de eenentwintigste eeuw heeft op wetenschappelijk-technologische vooruitgang gebaseerde systemen voortgebracht die onze

⁷ Gabriel 2021 blz. 150 en verder

morele vooruitgang blokkeren, doordat ze ons vertrouwen in waarheid, kennis, realiteit en ons geweten schaden met nepnieuws, digitale bewaking, propaganda en cyberoorlogsvoering. Dat is de paradox van onze tijd. Daarom is het dringend noodzakelijk een passend beeld van onszelf als vrije geestelijke wezens in het centrum van de morele reflectie te plaatsen, zodat we deze onevenwichtigheid kunnen corrigeren.”

Daarnaast moet de moraliteit zich aanpassen aan een kosmopolitische werkelijkheid. Dit kan echter niet plaatsvinden door cultuurrelativisme of het opdringen van westerse culturele waarden. Het alternatief bestaat enerzijds uit een erkenning dat niemand het totaal kan overzien in deze complexe werkelijkheid. Maar anderzijds uit de erkenning dat filosofie (en niet wiskunde) een taal biedt die in essentie mondiaal is.

“de nieuwe verlichting eist; ethiek voor iedereen, ongeacht schooltype, godsdienst, afkomst, rijkdom, gelschat en politieke overtuiging”

Gabriel stelt zich voor dat logica en ethiek deel zouden kunnen uitmaken van een denken van mensen die zichzelf verantwoordelijk weten voor het dragen van het menselijke van de mens. Vanuit die ethische educatie zouden we vooruitgang kunnen boeken in het objectgebied van de ethiek zoals we dat ook doen op andere object gebieden. De feiten raken niet verloren, ze bestaan immers echt dat wil zeggen: ze verschijnen in zinvelden, ook al nemen wij mensen ze tijdelijk niet waar. De mensen kunnen ze niet echt kwijtraken. Maar het is wel mogelijk dat ze lange tijd buiten de menselijke waarneming zijn en blijven. Juist omdat materialisme en (neuro)constructivisme menen te kunnen vaststellen dat ze niet bestaan, terwijl ze alleen maar niet verschijnen in hun zinveld of objectgebied van taal, vurende neuronen of mechanische materialiteit blijven ze uit zicht. Wanneer we de omvattende aanspraak van deze zinvelden aller zinvelden kunnen ontmaskeren en ontdekken dat “de wereld’ niet bestaat kan ethiek weer in staat gesteld worden om een eigen zinveld en objectgebied neer te zetten met eigen taal en methoden.

Aan de ene kant lijkt dit naïef en idealistisch. Aan de andere kant laat de werkelijkheid zien dat Gabriel in twee opzichten gelijk lijkt te hebben. Ten eerste blijkt uit onderzoek rond de vrije wil dat mensen die denken dat de vrije wil niet bestaat veranderen qua moraal. Denken dat de vrije wil niet bestaat en daarmee dat verantwoordelijkheid een illusie is, leidt er blijkbaar toe dat morele verantwoordelijkheid wordt losgelaten.⁸ Mensen voelen nog wel de morele feiten van oneerlijkheid en bedrog, maar diskwalificeren deze als illusie en gaan daarnaar handelen. Ten tweede blijken mensen inderdaad morele vooruitgang te boeken. De wereld gaat in moreel opzicht vooruit, ook al is dat moeilijk te geloven, omdat onrecht en morele fouten altijd (en ook evolutionair noodzakelijk) meer in het oog springen. Maar juist in de moderne tijd zou het wel eens een (evolutionair) nadeel kunnen zijn wanneer mensen blijven kijken naar kwaad en moreel wangedrag en daaruit concluderen dat mensen niet in staat zijn tot morele vooruitgang. Rosling beschrijft hoe juist mensen die hoog opgeleid zijn en in welvaart leven nauwelijks geloven dat de mensheid een vooruitgang heeft doorgemaakt laat staan dat ze geloven dat de Verlichting voort kan duren en meer mensen kan beïnvloeden, als mensen zich daartoe zouden inspannen.⁹ Juist in de moderne tijd waarin materialisme, neurowetenschappen en secularisatie samenspannen om het geloof in een beter wereld te ondermijnen, laat Rosling zien dat dat geloof bergen heeft verzet.

⁸ <https://www.psychologiemagazine.nl/artikel/hoe-vrij-zijn-we-eigenlijk/>

⁹ Rosling 2018

Gabriel nodigt uit om te kijken naar vooruitgang in kennis op allerlei gebied het universum, de biologie, de psychologie en de ethiek. De lastige kanten daarvan mogen niet leiden tot relativisme. Relativisme is nu aan de hand in elk objectgebied. Juist door de complexiteit van de wereld waarin we leven en de kennisvooruitgang die plaatsvindt. Die paradox van onbegrip door meer begrip kan ertoe leiden dat mensen niet meer in feiten geloven. De feiten van de fysica hangen af van het feitelijk zijn van menselijke waarden. Gabriel wil naar een feitelijkheid van de universele moraal. Daartoe moet er een onderzoek ontstaan naar morele feiten, naar zaken die tot de morele feiten worden gerekend maar dat niet zijn, omdat ze wezenlijk neutraal zijn en slechts horen bij een tijd of een context waar ze dienen om goed gedrag in die situatie te borgen. Als die neutrale feiten verward raken met echte morele feiten ontstaat dogmatisme of fundamentalisme. Dat verduistert het geloof in feiten, op een andere wijze, maar net zo funest voor de universele moraal, als postmodern relativisme.

“Het is dringend noodzakelijk dat wij de krachten en bevindingen van de verschillende disciplines van de natuurwetenschappen, de technische wetenschappen, de menswetenschappen en de sociale wetenschappen bundelen en ons concentreren op de alles bepalende vraag wie wij als mens zijn en wie we willen zijn.”¹⁰

Wat mag ik hopen?

Waar we dan op mogen hopen is een voortzetting van het project van de Verlichting. Daarbij is veel kennis van toen achterhaald; Zo blijken mensen wereldwijd tot dezelfde soort te horen en blijkt de sekse van een mens niet bepalend voor het wel of niet rationeel kunnen denken. We moeten ons zelf bescheidener opstellen want we blijken geen middelpunt van het heelal; de aarde is er niet voor menselijk gebruik. Daarbij heeft de dierenwereld, meer dan ook Gabriel wenst te erkennen, deel aan gedragingen en overwegingen die menselijk geacht werden. Dieren kennen empathie, schuldgevoelens en maken plannen.

Die feilbare en minder uitzonderlijke mens, die zich kan vergissen, die wreed kan zijn en zijn eigen moraal kan verpesten door goed te praten wat feitelijk slecht is, heeft echter wel degelijk specifieke morele verantwoordelijkheden. Dat heeft te maken met onze vermogens tot samenwerking, onze taal, onze overwegingen die ons in staat stellen om de werkelijkheid ingrijpend te veranderen naar onze smaak. Het is zo goed gelukt om de werkelijkheid naar onze hand te zetten dat we, in plaats van strijd te leveren tegen de natuur, deze natuur nu tegen de mensen moeten beschermen. We hebben in onze poging onze kwetsbaarheid op te heffen wapens uitgevonden die de aarde kunnen vernietigen. Kortom vanwege het antropoceen karakter van ons bestaan in de moderne tijd is moraal van het grootste belang. Wat we zijn kwijtgeraakt is zekerheid, zeker weten en een jaloersmakend geloof- dat de vooroorlogs generaties nog hadden- in een toekomst waarin we alles zouden weten. Wij zijn de twijfelde, zoekende, feilbare mensen die nu werkelijk allemaal weten en voelen wat ooit alleen een groot denker als Kant begreep als de ultieme consequentie van de Verlichting; toekomstige generaties zullen meer weten dan wij en zich afvragen hoe het kwam dat wij deze evidente waarheden niet hebben waargenomen. Hoe kunnen we ooit nog ergens waarheid vinden? Gabriel maakt duidelijk dat we niet en nooit alle zinvelden kunnen kennen. We moeten het idee

¹⁰ Gabriel 2021 blz. 280

loslaten dat er een zinveld allerzinvelden is waarin we, eenmaal daar aangeland als vanuit een Archimedisch punt alles kunnen vatten. Wat we wel kunnen is groeien in kennis én moraal. Al zal er altijd een strijd gaande zijn over wat nu objectief goed en kwaad is en wat neutraal.

Wat is de mens?

Dit is de vraag die voortdurend achter het betoog van Gabriel schuilgaat. Hij begint er zijn eerst boek mee en blijft er op terugkomen dat wij onszelf verkeerd hebben leren bekijken.

“De centrale vraag van dit boek is dus waartoe dit alles eigenlijk dient. Hebben het menselijk leven, de geschiedenis van de mens en de kennis van de mens eigenlijk wel zin? Zijn wij eigenlijk niet slechts dieren op een of andere planeet, een soort kosmische mieren of varkens in het heelal? Zijn wij zelf niet slechts uiterst merkwaardige wezens die voor al even merkwaardige buitenaardse wezens net zo angstaanjagend zijn als de buitenaardse wezens in onze films voor ons?”¹¹

En aan het eind concludeert Gabriel ;

“Omdat de wereld niet bestaat, bestaan er oneindig veel zinvelden waarin wij geworpen zijn en waartussen wij overgangen aanbrengen. We produceren nieuwe zinvelden op basis van het gegevene, waarbij die productie ook allesbehalve een schepping uit het niets is, maar opnieuw een wisseling van zinvelden. Mensen zijn individuen. Maar ook de zinvelden die ze delen zijn individueel. Daarom zijn we ook niet beperkt tot onszelf, laat staan tot ons eigen bewustzijn. We leven samen in oneindig veel zinvelden, die we steeds weer op nieuwe manieren proberen te begrijpen. Wat willen we nog meer?”

In de tussentijd is iets gebleken wat Gabriel in zijn andere boeken verder exploreert namelijk dat wij mensen, terwijl wij zelf alle vragen stellen en de antwoorden zoeken, onze positie eerst hebben opgehangen aan krachten buiten ons van metafysische aard en daarna in een toenemende wetenschappelijke zelfopvatting onszelf hebben opgeheven als van belang voor de objectieve werkelijkheid. Gabriel is fel over deze houding van de mens die zijn eigen bestaan als geestelijk wezen ontkent. Hij beschrijft dit als vluchtpogingen voor onze verantwoordelijkheid.

“Alleen wanneer we onszelf eindelijk aan het verstand brengen dat ons leven heus geen droom is, maar een volkomen werkelijke levensgang van het geestelijke levende wezen dat wij zijn, bestaat er hoop op een betere toekomst van de mens. Om het scherp te formuleren: de postmoderne mediatheorie, die zich graag achter de neurowetenschappen verstopt, denkt als een kleuter die gelooft dat hij niet gezien kan worden als hij zijn ogen maar dichthoudt. Het is echter een cruciaal kenmerk van de werkelijkheid dat het werkelijke slechts minimaal verandert als we weggijken. De enige verandering die we teweegbrengen als we onze ogen en

¹¹ Gabriel 2014

oren sluiten en ons denken verdoven, is dat we dommer worden. Dan is eenoog echt koning in het land der blinden.”¹²

Slot

Wat Gabriel met zijn meervoudige perspectieven op wat bestaat (alles bestaat als het verschijnt in een zinveld) vanuit verschillende objectgebieden en met verschillende registers wint, is een feitelijkheid van zaken die anders weg gerelativeerd dreigden te worden. Feiten over kunst, zin en moraal hebben nu een plaats in de wereld van de feiten die benaderd kunnen worden met een eigen objectgebied en een eigen register. Hij besteedt veel tijd aan het blootleggen van redeneerfouten in zowel (neuro) constructivisme als materialisme. Daarin is hij, omdat hij ingevoerd is deze begrippenkaders, overtuigend. Hij laat zien dat boeken vol overtuiging geschreven door relativisme dat er geen waarheid is, innerlijke tegenstrijdigheden bevatten. Hij laat ook zien dat materialisten die slechts mechanisme kunnen blootleggen die er nu eenmaal zijn, vervolgens wel uitspraken doen die moreel van aard zijn. Zijn conclusie is dat veel denkers zichzelf buiten hun eigen theorie plaatsen, waardoor zij wel ware kennis kunnen schrijven en wel denkprocessen kunnen hebben die realiteitswaarde buiten hun eigen verbeelding hebben. Juist constructivisten hebben zicht op constructies die niet overeenkomen met ... jawel: een feitelijke waarheid. Dat gezegd hebbende is het duidelijk dat Gabriel zelf (nog) niet over de lichaam-geest scheiding heen kan denken. Dat hij begint met heldere constructies, maar dat gaandeweg de begrippen zinveld en objectgebied ingekleurd worden op verschillende manieren. Is iets eerst bestaand in een zinveld, later zijn de zinvelden vaag en wordt het telbaar en meetbaar in een objectveld. Maar zijn dan alle objectvelden op dezelfde manier helder te maken? Dat lijkt weer niet het geval omdat materie (nucleonen) zich minder verschillend aan ons tonen dan kunst.

Kortom, ondanks zijn poging om een heel duidelijk en grondig kader te scheppen is dat nog niet het geval.

Toch biedt hij, evenals andere denkers die hiermee bezig zijn als Nussbaum en Neiman, houvast om wetenschappelijk ruimte te maken voor wat we niet kunnen tellen, meten en wegen zonder te vervallen in constructivisme en relativisme. Het lijkt me waardevol dat hij wijst op het gevaar dat ontstaat als mensen de Verlichting ontkennen en hun eigen geestelijk potentieel ontvluchten. De aanpak van een nieuwe Verlichting lijkt me noodzakelijk, ook om tegenwicht te beiden aan diegenen die in de ontstane onzekerheid de werkelijkheid gaan vervangen door ideologie. Wanneer religies en of nationalistische bewegingen de onzekerheid gaan vervangen door drogredeneringen is het noodzakelijk om, zoals Gabriel dat doet, pal te staan voor een Verlichtingsideaal. Dat juist hoogopgeleide en wetenschappelijk denkende mensen het idee verlaten dat er moraal bestaat, dat er goed en kwaad is en dat idealen kunnen helpen om de wereld beter te maken, is vreemd en zorgelijk. Dat dit echter het geval is wordt veelvuldig beschreven. Dat hij begint met een boek dat bol staat van de logica, lijkt bedoeld als een instap die vooral op deze groep kritische denkers gericht is. Waar de theologie verlaten wordt als bron van kennis, ontstaat een leegte die niet alleen de moraal, maar ook het geloof in feiten aantast op de wijze die zo voortreffelijk beschreven is door Sloterdijk¹³. De moderne, wetenschappelijke, rationele en kritische mens wil niet bij de losers horen dus wijst het geloof in de waarheid en het idealisme af. Hij of zij weet dat standpunten achterhaald kunnen

¹² Gabriel 2019 blz. 22

¹³ Sloterdijk 2013

worden dus hij of zijn waakt voor een standpunt. Anderen hebben daar minder last van en vullen de leegte die zo ontstaat met hun inwisselbare meningen of grijpen naar complottheorieën die de waarheid vervangen en dan concludeert de postmoderne mens over dit alles; “ach het is maar een mening”.

Gabriels conclusie luidt echter dat wij mensen de werkelijkheid krijgen die we denken en daarmee verdienen we niet beter dan we hebben. Het is niet de schepping of de evolutie die de menselijke werkelijkheid en de menselijke toekomst vormgeeft, dat doen mensen. Het is niet anders.

Bibliografie

- Appiah, K. (. (2016). *Erecode*. Amsterdam: Boom.
- Arendt, H. (2009). *De Menselijke Conditie (C. Houwaard, Vert.)*. Amsterdam: Boom.
- Arendt, H. (2012). *Denken: Het leven van de geest (D. d. Schutten, & R. Peeters, Vert.)*. Zoetermeer: Klement/Pelckmans.
- Arendt, H. (2016). *Oordelen, (vert. De Schutter, D. Peeters, R.)*. Zoetermeer: Klement.
- Bennett, J. (2010). *Vibrant matter, a political ecology of things*. Londen : Duke University Press.
- Blom, P. (2017). *Wat er op het spel staat (W.Jansen,vert.)*. Amsterdam: Bezige bij.
- Bregman, R. (2013). *De Geschiedenis van de Vooruitgang*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Dennett, D. C. (2017). *Van bacterie naar Bach en terug (vert.R van Kappel)*. Atlas Contact.
- Foucault, M. (1966). *De woorden en de dingen (C.P.Heering-Moorman vert.) (tweede druk)*. Baarn: Ambo.
- Gabriel, M. (. (2014). *Waarom de wereld niet bestaat*. Amsterdam: Boom.
- Gabriel, M. (. (2016). *Waarom we vrij zijn als we denken*. Amsterdam: Boom.
- Gabriel, M. (2019). *De zin van denken*. Amsterdam: Boom.
- Gabriel, M. (2021). *Morele vooruitgang in duistere tijden (vert huub Stegeman)*. Amsterdam: Boom.
- Metzinger, T. (2010). *De egotunnel: Hersenonderzoek en de mythe van het zelf (vert. J. Braks)*. Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Neiman, S. (2010). *Morele Helderheid: Goed en kwaad in de 21ste eeuw (R. v. Kappel, R. v.d. Plassche, & A. Fokkema, Vert.)(2e druk)*. Amsterdam: Ambo.
- Neiman, S. (2014). *Waarom Zou Je Volwassen Worden (R.v.d. Plassche, Vert.)*. Amsterdam: Ambo|Anthos.
- Nussbaum, M. (2006). *De Breekbaarheid van het Goede: Geluk en ethiek in de Griekse filosofie en literatuur (P. Adelaar, Vert.)*. Amsterdam: Ambo.

- Rorty, R. (1998). *Truth And Progress: Philosophical Papers, Volume 3*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosling, H. (2018). *Feitenkennis, 10 redenen waarom we een verkeerd beeld van de wereld hebben en waarom het beter gaat dan je denkt*. Houten: Unieboek/Spectrum .
- Rovelli, C. (2016). *De werkelijkheid is niet wat ze lijkt (, (vert. Hans van den Berg)*. Amsterdam: AUP.
- Safranski, R. (2005). *Het Kwaad (M. Wilderschul, Vert.)*. Amsterdam: Olympus .
- Sheldrake, M. (. (2020). *Verweven leven, de verbrogen wereld van schimmels*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas contact.
- Sloterdijk, P. (2013). *Kritiek van de Cynische Rede (T. Davids, Vert.)*. Amsterdam: Boom.
- Swaab, D. (2010). *Wij Zijn Ons Brein:Van baarmoeder tot alzheimer (3e druk)*. Amsterdam: Contact.
- Taylor, C. (2007). *Bronnen van het Zelf:De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit (M. Stoltenkamp, Vert.)*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Tongeren, P. v. (2012). *Het Europese Nihilisme:Friederich Nietzsche over een dreiging die niemand schijnt te deren (2e druk)*. Nijmegen: Vantilt.
- Waal, F. (2009). *Een Tijd Voor Empathie: Wat de natuur ons leert over een betere samenleving (G. Houtzager, Vert.)*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact.
- Waanders, J. (2018). *Sporen van transcendentie,De filosofie van Karl Jaspers*. Oud-Turnhout en/ 's-Hertogenbos: Gompel & Svacina.